NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 1950

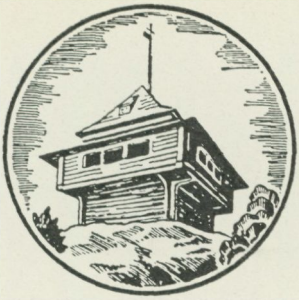

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

1950

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en ölkanna av fajans, ungefär 24 cm hög och tillverkad vid Rörstrand i början av 1800-talet. En dylik pjäs kunde — liksom dess engelska förebilder, de s. k. Toby jugs — mycket väl vara en sjömansgåva, "a sailor's gift" av det slag som närmare behandlas på sid. 25. (Nordiska museet inv.-nr 115,750.)

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1950

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

NÅGOT OM LAXFISKET I LIDSFORSEN

APROPÅ ETT KULTURMINNESMÄRKE I PRÄSTBÄCKEN

av John Granlund

Vid Nämforsen i Ådalslidens socken i Ångermanland finns på norra sidan en förgrening, Laxbäcken, som i en kraftig böjning avskiljer en ö, kallad Laxön. Nämforsen i sin tur grenas genom två öar, Brådön och Notön, i tre strömmar och fall, bild 7. Forsen och dess förgreningar träffar man i gamla handlingar under namnet Lidsforsen. Huvudfåran efter södra landet kallas dock redan tidigt Nämforsen. I all synnerhet har fallet mellan Laxön och Brådön varit berömt för sitt laxfiske. Den väldiga katarakten, nästan omöjlig att forcera, brukade på sommaren vid sin fot samla en olympiad av silvergläsande laxar, vilande i gropar eller liggande i träning för ett jättehopp. De som tröttnade i de kokande och virvlande vattenmassorna eller otåligt sökte en framkomligare väg, funno en sådan i Laxbäcken. Bäcken hör till ett fångstsystem som haft till syfte att avfiska Nämforsen.

Om vi bortse från tinorna, varom mera nedan, ha bäckens nutida gestaltning och fångstredskapen i den sina traditioner från Frisendahlarnas tid. V. B. Frisendahl utnämndes till kyrkoherde i Lidens pastorat år 1880. Hans fader Nils Frisendahl var komminister i Liden sedan år 1836. Gamla fru Göransson i Näsåker, en släkting till V. B. Frisendahl, minns ännu och har berättat för mig, att det var år 1884 som Frisendahl lät spränga i bäcken för att vidga strömfåran ett stycke söder om laxkaren. Han avsåg att få bättre tryck på vattnet för att kunna fiska hela sommaren. Sedan lät han rensa upp bäcken, sätta

karen i stånd och skaffa grindar till bäckmynningen längst i norr. Laxbäcken flyter på prästgårdens mark och fisket där har varit prästens enskilda, så långt vi kunna följa det tillbaka i tiden.

Över grindarna vid bäckmynningen ledde en liten bro. Från dessa gick en kanal ut i forsen. Den var så anbragt, att laxen, när han gick mot forsen, skulle få känning av strömmen från Laxbäcken och så ta den fåran i stället för att ge sig upp i fallet.

Tanken på att spränga i bäcken var dock icke originell. Kyrkvaktmästare Liedgren berättade, att sprängning skett en gång tidigare, men det skulle ha varit så länge sedan, att man då bröt berg med eld och vatten. På prosten Frisendahls tid fiskades på följande sätt. Två man skickades av prästen att vittja. Först stängdes stoppgrindarna vid norra mynningen av en man som därefter gav signal till den andre att slå igen dammluckorna längst uppe. "Innan de som vittjade hunno till karen", berättar Liedgren, "var bäcken nästan tömd på vatten. Det bara skvalade lite mellan stenarna. Laxen sökte sig mot stoppgrindarna. Det kunde stå tolv till femton stycken, huvud invid huvud, vid grindarna. De togos med håv, ja, ibland med bara händerna. Den lax som gått i karen togs upp med en krok genom luckan i taket." Metoden erinrar om den som Fritjof Nilsson-Piraten skildrat i sin bok Bombi, Bitt och jag och som där fick så förödande verkningar, men i Laxbäcken var den satt i system och rationaliserad. Vricklunds fantastiska dämningsarbete motsvarades här av dammluckorna, och när dessa efter vittjningen öppnades, strömmade vattnet åter in i bäckfåran och allt blev som förut. Drängarna vittjade i karen och vid grindarna varje afton. Dammen skulle vara öppen hela söndagsdygnet, men V. B. Frisendahl säges inte ha följt denna bestämmelse och får därför skulden för att det blev slut med fisket längre upp.

Prästbäcken, fångstredskapen i den och en i bäcken belägen kvarn är genom förre riksantikvarien Sigurd Curmans försorg och på bekostnad av Kungl. Vattenfallsstyrelsen sedan 1948 ett kulturminnesmärke, avsett att bevaras för framtiden.

Bild 1. Nämforsen från nordost. Kraftverket till höger i bakgrunden. Storedsudden till höger i förgrunden. Brådön mitt i forsen. Foto Ingalill Granlund 1948.

Bild 2. Laxkaren i Laxbäcken från nordväst. Jfr bild 8 och 10. Foto Ingalill Granlund 1949 (efter restaureringen).

Bild 3. Den sydligaste tinan i Laxbäcken sedd från nordnordväst. Foto Ingalill Granlund 1948.

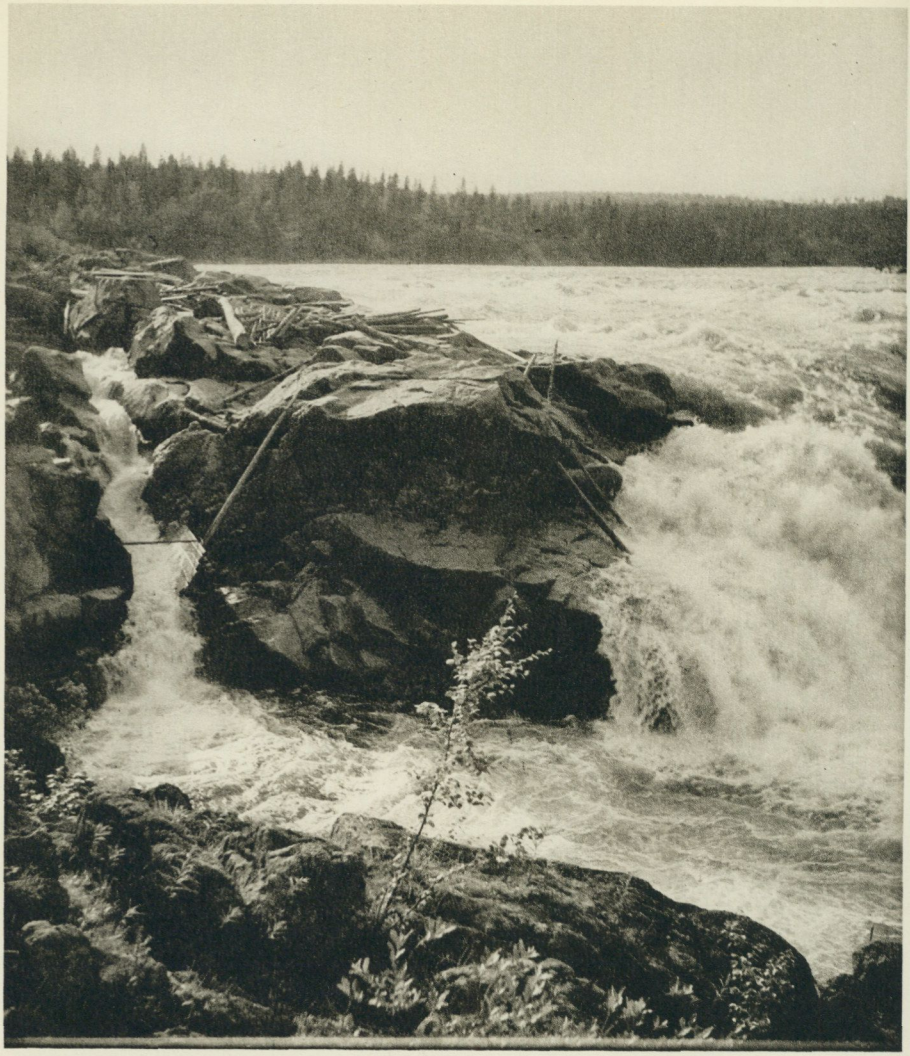

Bild 4. Jokkfallet i Överkalix socken i Norrbotten. Till vänster i den lilla forsen är »lippan» utsatt. Vattnet ledes genom en träränna och den lax, som i hoppet faller igenom strålen härifrån, blir fånge i den avbalkning, »korg», som byggts under. Foto Ingalill Granlund 1946.

Bild 5. Korgen har dragits upp något, och laxöringen tages med ett ljuster. Kuerlinkka, Kolari socken i Finska Lappland. Foto Ingalill Granlund 1948.

Bild 6. Laxbäcken i förgrunden. Nämforsen i bakgrunden. Foto från stoppgrinden i Laxbäcken mot Håvskottet, som syns till höger. Foto Ingalill Granlund 1948.

Mig veterligt är det första gången en fiskeanläggning på detta sätt blivit bevarad på sin ursprungliga plats. Endast det mindre östra karet var vid restaureringens början i gott stånd. Det större västra karet är rekonstruerat på grundval av de ramslåar med hålrader för spjälorna, som dels lågo kvar på sin plats, dels återfunnos bortsköljda längre ned i den för tillfället torrlagda bäckfåran. Tack vare dessa rester, som tämligen exakt gåvo den osymmetriska ingångsvinkeln, möjliggjordes en säker rekonstruktion. Karens konstruktion framgår av bild 8, 10. För närvarande kan anläggningen inte fylla sina gamla funktioner. Nämforsen och den några mil nedanför belägna Edsforsen ha som bekant tagits i elektrifieringens tjänst. Visserligen experimenteras på ett storslaget sätt med att rädda laxen förbi kraftverken, men framgången torde ännu vara oviss. I varje fall är det kanske icke alldeles omotiverat att i samband med detta kulturminnesmärkes tillkomst i all korthet ägna någon uppmärksamhet åt de gamla laxfiskemetoderna i Nämforsen, av vilka Prästbäcken är en del.

Till Frisendahlarnas fiske hörde också det vid Håvskottet. Så kallades en fiskeplats vid Laxöns östra sida i Nämforsen. Där fiskades med en väldig håv med bågar av en och spunna enrötter omkring, 180 à 200 cm i diameter och 1 m djup. Skaftet till håven var långt och grovt som hässjetro. I vinkel mot det grova skaftet var en töm anbragt. Håven användes när "det var lagvatten", dvs. den kunde skjutas ut endast vid lämpligt vattenstånd. Den sköttes av två man, en vid skaftet och en vid tömmen. Håven sköts mot själva stupet rätt ut, snett efter kanten på en snibb, som gick ut i vattnet. Håven skulle gå ikring och dragas in mot norra kanten. Själva bryggan gick på hitre sidan. En del sten är bortsprängd nu, så att terrängen har blivit ändrad. I Håvskottet togs också laxen med snara. Håvskottet var så rikt givande att det hände, att prästen bjöd ut det något dygn till det fiskelag, som beskrives nedan.

Samtidigt med att Frisendahl hade sitt fiske i Prästbäcken och Håvskottet, dygnade sex gubbar om fisket på Brådön. Sin rätt till fångst i Nämforsen hade de kronlöst, dvs. skatte-

köpt, sägs det år 1853. De sex bönderna voro: 1. A. Sjöström, Västanbäck; 2. Mårten Liedmark d. ä., Västanbäck; 3. Per Jakobsson, Rå; 4. Joel Göransson, Kläpp; 5. Gamle J. P. Westin, Västanbäck; 6. Gamle J. P. Pallin, Kläpp. Vid den tiden dygnade nummer 1 och 4 tillsammans, nr 2 och 3 samt nr 5 och 6.

Deras märkligaste redskap var en "korg", som de hängde ut i fallet och där laxen hamnade efter ett misslyckat försök att ta sig upp för forsen. Korgen var spunnen av tågor, sägs det, nästan så stor som en laxtina. I korgen var ett rep, på tre håll fäst i korgringen, så att det gick ihop i en spets upptill. En dag som avtalats, när det blivit lagvatten, samlades de sex gubbarna, togo brådöbåten — en båt dubbelt så stor som de vanliga båtarna och med dubbla håar på var sida — och foro ut till fångstplatsen. Det var vid en sten, där vattnet rinner på vänstra sidan nedför Brådön. Där fanns redan förut byggt på det gamla stenkaret en stock, som låg över de andra något högre. Rakt ut från denna stock var anbragt en hävstång, och i denna fästes korgen med ett rep, som knöts fast vid korgens repspets. Stången svängdes därefter in emot fallet, under själva fallet, så att strömmen kom att ligga i korgen. Man sade, att laxen inte tog sig uppför fallet utan gick i den mindre strömmen på båda sidor upp i en laxgrop ovanför fallet, och där stod den och hoppade, och det gick inte att komma längre. När han tröttnade på den leken, släppte han sig ned och hamnade då i korgen. När man vittjade, kunde där finnas både en och tio laxar.

Till brådöfisket hörde två à tre laxgropar på östsidan och västsidan några meter under själva fallet, där det kokade och virvlade som allra värst. Där togs laxen med snara. Det gällde att stå på benen, om man fick en lax på ett par lispund. Den som snarade hade rep om livet, och repet var fäst i en stång, som var nedsatt i någon klyfta. Om en sådan ej fanns, stod en kamrat och höll repet.

Utanför Brådön fiskade detta lag också med nät mellan strömmarna. Det sades vara det finaste nätstället i hela forsen. Strömmarna kommo från två håll. I en kil mellan

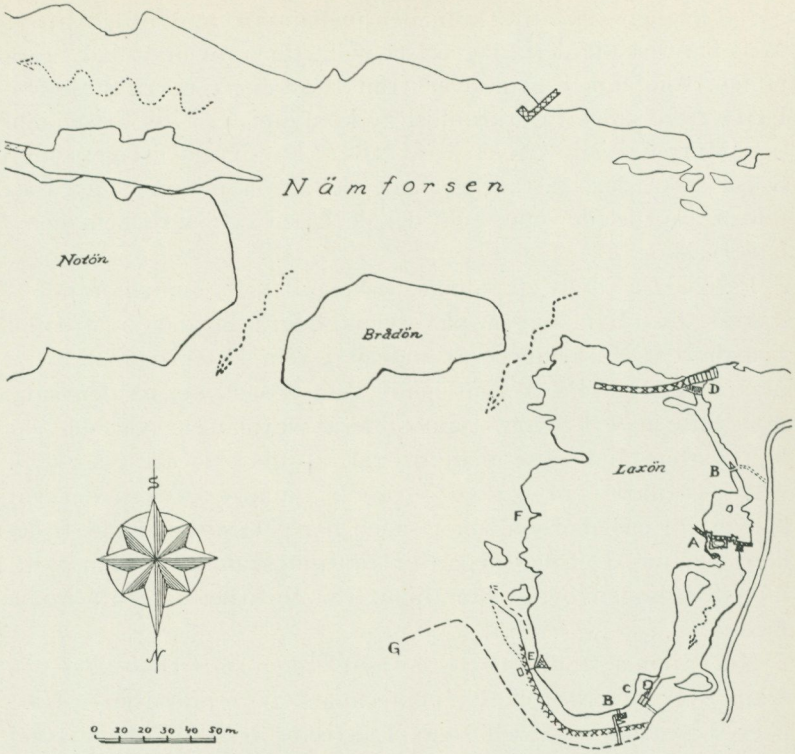

Bild 7. Detaljkarta över Nämforsen. Nedtill till höger dess förgrening Laxbäcken, som avskiljer Laxön. A laxkaren; B tinor, en tina söderut och en norrut i Laxbäcken; C skvaltkvarn; D dammlucka; E grindarna, som när de äro stängda under vittjningen stå tvärs över bäcken; annars öppna för att släppa upp laxen i Laxbäcken — trekanten väster om grindarna är en stenkista — rektangeln öster om dem markerar en fisksump; F håvskottet; G högvattenslinje. Stenkistor och skoningar ha markerats med kryss. Efter Riksantikvarieämbetets karta 1944, kompletterad av Olle Homman 1948.

strömmarna var det lugnvatten, och där skulle näten gå. Näten, som voro 18 meter långa och 14 à 16 fot djupa med en maskstorlek ej under 3 tum, försedda med stenar i näver till sänken och näverflöten, roddes ut med båt mot strömmen. Näten

gingo av sig själva till skillnaden mellan ström och lugnvatten. Med nät fiskade detta lag också vid Udden, även kallad Stora udden, som ligger gent över från Brådön på norra stranden. Detta fiske sades vara kronlöst av komminister Nils Frisendahl och Mårten Liedmark d. ä. år 1851. De övriga i laget fingo också fiska där, fast de ej hade deltagit i inlösen. På Stora udden gjorde de upp och delade laxen och buro hem den i näverväskor.

På Notön höll ett annat fiskelag till, hemmahörande i Forsås by. Byn ligger på älvens högra strand mitt emot Prästbordet. Fiskelaget var indelat i fem lotter och 28 dygn plus 1 uddygn. På Notöns nedre sida drogs not; på den sida, som vätte mot Brådön, funnos flera snarplatser. När det var lågt vattenstånd satte man ut nät — dock ej på Näsåkerssidan — men i ån var en "grunna", utanför vilken det var bakvatten, en eda, som man säger här. Dessutom hade fiskelaget en tina. Den låg nedanför flottningsrännan. Sedan flottningsföreningen byggt om tinan, var tinfisket inte att räkna med.

Nu nämnda traditioner, som avse tiden från 1850-talet och fram över sekelskiftet, ha upptecknats av författaren i Näsåker somrarna 1948 och 1949. Laxfisket är självfallet mycket äldre, och jag vill nu försöka att i största korthet följa dess historia bakåt i tiden.

Vi vända oss åter till Laxbäcken. Kyrkvaktmästare Liedgren berättar såsom nämnt, att någon sprängt i Prästbäcken tidigare än Frisendahl. Denna folktradition låter sig också bekräfta. Nils Gisler (Rön om Laxens Natur och Fiskande i de Norrländska Älfvarna) skriver år 1752: "Den lilla holmen vid norra åbrädden är med konst gjord. En Kyrkoherde, vid namn SEM, ville ock gärna smaka det feta af Laxen; ty tog han sig före, at i stranden spränga en canal i hårda bärget, eller, som berättes, bränna, hvartil han skal hafva brukat Tran och Fläsk. Han vant sin önskan och fick vattnet in, som sedan, der lös botten var, snart gjorde sig sjelf väg, större på somliga ställen, än han ville, hvarföre ock längre neder stenkistor måste hållas, at förhindra vattnets utskärande . . . Vid

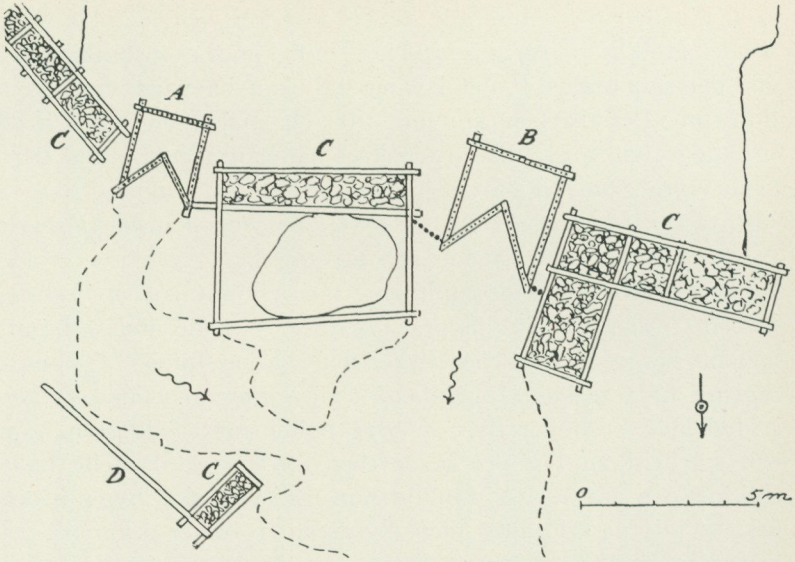

Bild 8. De båda laxkaren och deras stenkistor i Laxbäcken. A det mindre, östra laxkaret; B det större, västra laxkaret; C stenkista; D strömledare. Uppmätning av Olle Homman 1948.

inloppet uti denna bäck är en damm öfver hela bäcken, at afböja öfverflödigt vatten, när flod kommer, samt vrak-ved och annat dylikt, som kunde skada det nedanföre anlagda fisket, som består af tvänne fisk-hus med katisse ingång, hvilken vändes utföre strömmen, der vattnet vid ingången gör et litet fall. När fisken der inkommit, upptages han hvarje afton med dertil gjorde krokar."

Det folkminne, Gisler återger, var vid nedtecknandet nära 250 år. Intet hindrar, att det återger en i huvudsak riktig tradition men någon urkund, som bekräftar, att Herr Sem var initiativtagare, har jag inte kunnat återfinna. Sem var emellertid kyrkoherde i Resele 1503—1509. Vi veta, att han var invecklad i stridigheter om laxfisket. En del bönder hade förövat nidingsverk i kyrkoherdens "laxnotevarp" på Lidens prästgård år 1503, och målet kom åter upp år 1506. Handling-

arna i målet äro refererade av bl. a. N. E. Ritzén (Ur Öfre Ådalens folklif, 1912, sid. 110 ff.). En del andra omständigheter gör det sannolikt, att det i varje fall kan ha varit vid denna tid, som Prästbäcken kommit till. Det vilar en 1500-talets företagaranda över tillkomsten. Det har nämligen funnits flera banbrytare, som förstått sig på att genom sprängning skaffa sig nya laxfiskeplatser, just på 1500-talet eller kanske tidigare. I 1552 års register på åar och strömfiske (tryckt av Nordlander i Norrländska samlingar, h. 13) omtalas, att i Edsforsen — nära våra dagars Forsmo — hade man "brentt igenåm berggid ett thene fiiske, heter Lisle fårss". I samma register är antecknat för Matfors vid Ljungan (Tuna socken i Medelpad): "ligger ther en berg holme miitt i fårssen, såm och står tiil ad brenne, så at ther bliffuer gått stelle både tiill kar och vrack huss, huilkid såm nu i wår skal byggies och besteltt bliffue." Evald Lidén (Ordstudier 1937) pekar på, att metoden att bränna även spåras i namn på en laxfiskeplats sådan som Laxbrändgården i Ume älv. Vem det nu var som sprängde upp rännan, gav han sig i varje fall på den stora hällen ut mot Nämforsen. Den ligger som en renspolad barriär, skyddande de lägre delarna av fastlandet mot norr och nordost. Ett stort antal hällristningar gingo sannolikt samtidigt förlorade, eftersom hällristningar återfunnits på båda sidor om den nuvarande dammluckan. Antikvarie Gustaf Hallström har påpekat för mig, att en orsak till denna sprängning kan ha varit iakttagelsen, att vattnet vid högvatten gick över denna barriär både vid nuvarande Laxbäcken och längre österut. Ville man göra dessa vattenflöden, som då runno över och banade sig väg norr över vid Laxbäckens nuvarande fåra, permanenta, kan tanken på nedbrytandet av en del av hällen uppkommit.

Att för fiskets skull skaffa sig en ny fåra, som prästen i Lid gjorde, är icke heller enastående. Jag erinrar bara som ett exempel om ett motsvarande företag nära Bogeviken på Gotland, där den sista av de bekanta Sju strömmar uppgrävdes och uppmuddrades år 1547 för fiskets skull.

I nyssnämnda 1552 års register på åar och strömfisken upptages Prästbäcken under benämningen Tåltte beck, skattlagd

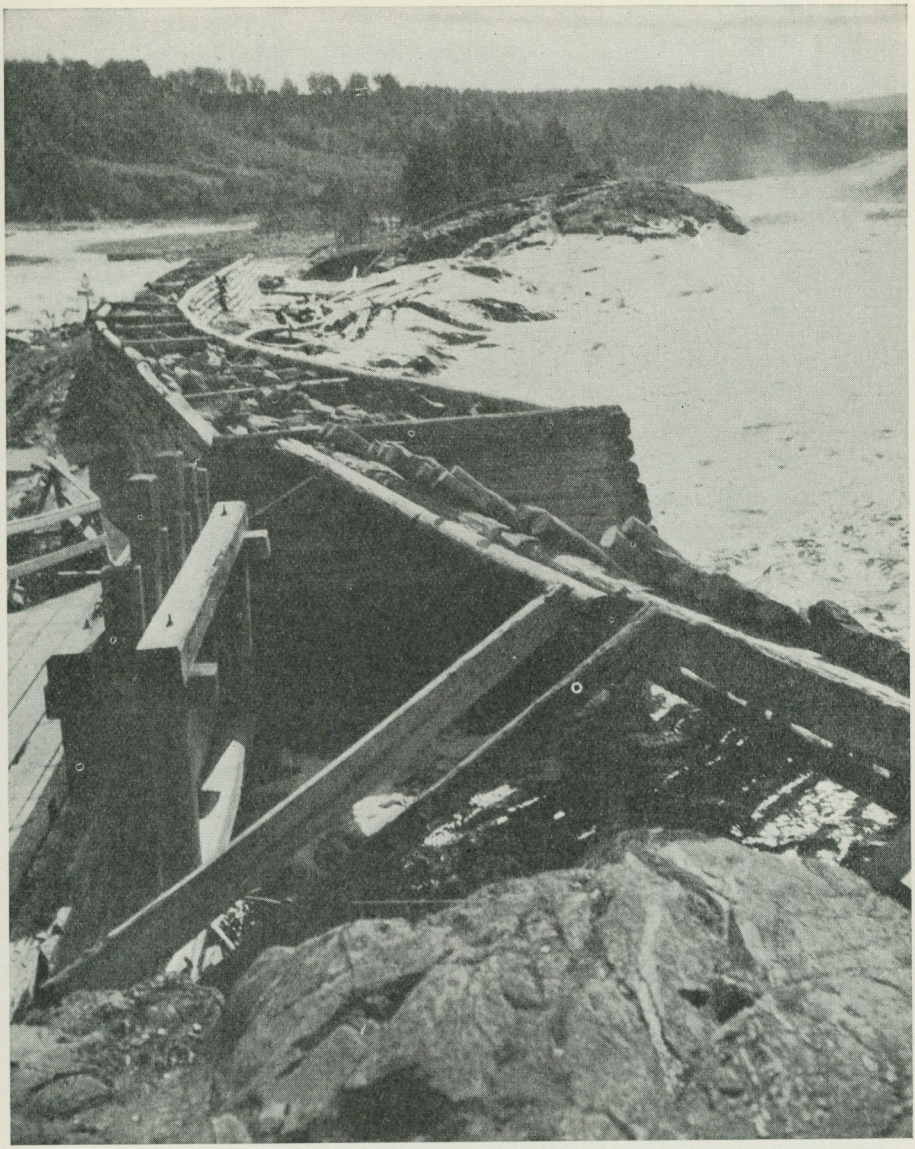

Bild 9. Dammluckan och stenkistorna, där Laxbäcken viker av ur Nämforsen. Laxbäcken i förgrunden. Stenkistorna ligga på Laxön. I bakgrunden Brådön och till vänster Notön, där bortom ser man norra stranden. Foto Ingalill Granlund 1948.

för 6 öre "fiich ther anno 50: 30 laxer, anno 51: 21 laxer, anno 52: 14 laxer". Det omtvistade notvarpet som nidingar fördärvade för prästen, säges här ligga strax "neden før same bæck... fiich ther anno 50: 18 laxer".

Prästbäcken eller Tolftebäck, som den då kallas, uppges år 1558 vara försedd med bara ett laxkar, men redan på Gislers tid var det två. Omöjligt är emellertid inte, att ett laxkar år 1558 betyder en anläggning med laxkar, som har kunnat rymma två kar. Laxkaren äro av en traditionsfast typ, spridd hit upp söderifrån. Så långt jag kunnat finna hittills äro nämligen laxkaren i Prästbäcken de nordligaste i Sverige. I 1552 års register föreslå visserligen synemännen, att ett laxkar skulle kunna byggas i Ledån i Nordmalings socken i Ångermanland. Om så skett har det dock icke blivit bestående. Ekman (Norrlands jakt och fiske, 1910, sid. 371) säger också, att laxkaren icke träffas i Norrlands nordliga hälft. Däremot voro laxkar vid mitten av 1500-talet i funktion i Medelpad i Matfors, i Jämtland i Fors, i Hälsingland i Holmån, i Gästrikland såväl i Gavelån som i Testeboån, i Uppland vid Älvkarleby samt dessutom i södra Skandinaviens laxrikaste älvar. Från Sverige, säger U. T. Sirelius (Über die Sperrfischerei bei den Finnisch-ugrischen Völkern, sid. 378), ha laxkaren spritt sig till några forsar i Finland. Vägarna till Sverige från Mellaneuropa äro däremot för närvarande knappast möjliga att följa. Janko (Herkunft der Magyarischen Fischerei, Budapest 1900, fig. 21) avbildar ett fiskekar från Kubán, som i de tekniska detaljerna nära överensstämmer med det laxkar, som tidigare använts i Lagan och som nu bevaras på Kulturen i Lund. En gemensam mellaneuropeisk tradition är sannolik.

Grinden och metoden att torrlägga bäcken i samband med vittjningen ha av allt att döma tillkommit på V. B. Frisendahls initiativ. Paralleller finnas emellertid. Vid Ströms bruk i Harmånger i Hälsingland var före 1888 ett stort laxkar placerat nedanför smedjorna. Även en tina var uppsatt i närheten. Icke förty lyckades en och annan lax ta sig förbi, men den fångades genom att man stängde dammluckorna och tog laxen i en djuphölj i strömmen (EU 27807). På ungefär samma sätt gick

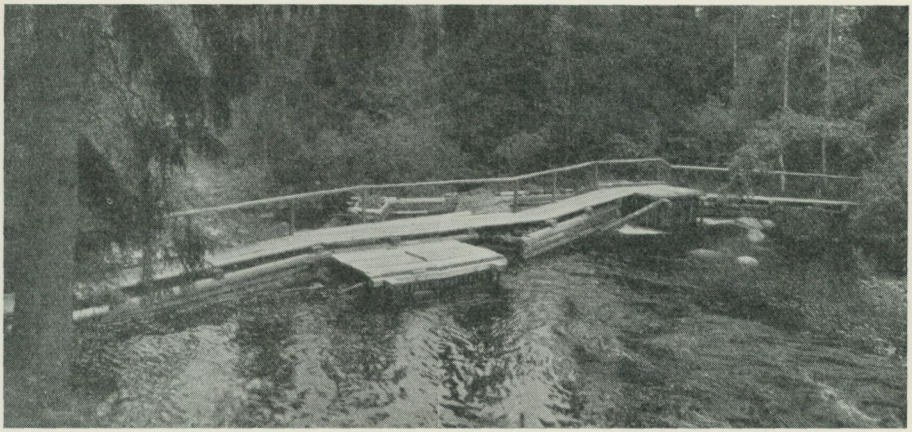

Bild 10. Den mellersta anläggningen i Laxbäcken med de båda laxkaren, sedda bakifrån. Ingångarna vetta framåt. Anläggningen med stenkistorna tvärs över bäckfåran gör att vattnet har väg endast genom laxkaren och därför verkar uppdämt i förgrunden. Foto Ingalill Granlund 1949 (efter restaureringen).

man tillväga i Sunds socken i Östergötland. Under tiden laxen gick till, passade man på att undersöka höljerna i forsen, när stigborden till kvarnen slogos till, och laxen, om det fanns någon, togs upp med håv. I nutidens laxminfisken i Ume älv äro i uppströmsändan "anbragta dels dammluckor genom vilkas stängande minan kan åtminstone i det närmaste torrläggas i och för vittjande, dels grindar för att hindra laxen att gå ut genom luckorna". Nils Rosén, Om laxar och laxfisket i Västerbottens län, 1918, sid. 22.

Tinorna i Prästbäcken äro främmande tillskott, då de byggts så sent som 1936. Att de nu komma att bevaras, är dock i viss mån berättigat, då de representera den traditionella typ med vindspel, som varit inhemsk i Norrlands älvar från och med Dalälven i söder till och med Skellefteälv i norr. Dessa jämförelsevis stora komplex med i regel byggda stenkistor eller andra spärrande anordningar representera en utveckling av enklare tinanläggningar. De enklaste bestå av en lyftrams-

mjärde, nedsatt i lämpliga tinlägen mellan två stenar eller dylikt. Tinor i form av lyftramsmjärdar eller med lyftramen jämförlig upptagningsanordning ha haft större spridning. De ha funnits både söder och norr om nyssnämnda utbredningsområde, dessutom i Norge (Huitfeldt-Kaas, Mjøsens fisker og fiskerier sid. 124 ff.) och i Finland (Sirelius a. a., sid. 419 f.). I 1552 års register omtalas i Nämforsen på södra landet "ett theene fiiske, heter Øie fårss" samt "ett theene fiiske, heter Badstufårss". Dessa tinfisken ha ej med säkerhet kunnat identifieras. Var tinfisket i funktion på Gislers tid, räknar han in det bland dem som "äro ej av värde". Han beskriver dock utförligt konstruktionen av tinor med vindspel, vilken beskrivning, så vitt jag vet, är den äldsta utförliga. Så spridd och ensartad som typen är, anser jag det sannolikt, att vi ha att räkna med den även för 1500-talets vidkommande.

Håvskottet omtalas också av Gisler i ovannämnda arbete. Platsen, där fiskarna stå, beskriver han som "en smal hällerygg, emellan hvilken och ön äro tvänne små lugna vikar... Håfven är oval, spitsigare åt ändan såsom en not-kil, vid pass två alnar hög i mynningen, och bredden i proportion derefter större. Midt öfver samma mynning är en tvärslå, och midt på slån fästadt et vidje-rep. Skaftet på håfven 2 til 3 alnar... När håfven skal dragas, går en med sjelfva håfven ut på hälle-kanten; den andra karlen står innerst i viken och håller repet. Så snart den förra stödt ned håfven i strömmen, måste den andra i hast, dock jämnt, draga håfven til sig. Den som håller håfven, bör noga akta sig, at han ej faller i strömmen, som ej sällan händt. På detta sättet drogos fordom 8, 12 til 15 Laxar på en gång i land, hvaraf dock desse tider ej kunna berömma sig". Legendariska fångstsiffror för håvfisket nämner också Valerius-Ström i dissertationen De Angermannia 1705, sid. 21 f.: "Gamla män berätta, att en gång med detta redskap eller med ett håfwande 15 laxar blifvit uppdragna och detta just af en präst, som på den tiden var pastor i socknen." Erik Modin, som 1905 översatt dissertationen skriver i en not följande efter att ha beskrivit håven: "Förr har fisket i Håfskottet varit mycket gifvande men nu icke så. En

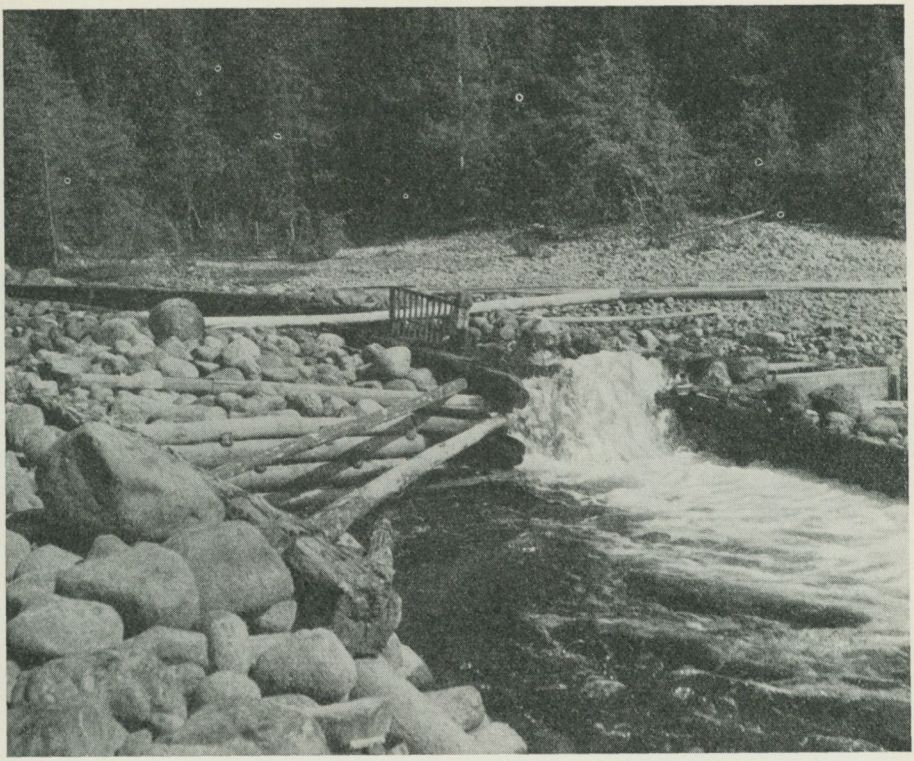

Bild 11. Stoppgrinden nedtill i Laxbäcken, sedd från söder. Foto Ingalill Granlund 1948.

gammal dräng å prästbordet, hvarunder detta fiske hörer, vet berätta, hurusom han år 1852 var med om att i ett enda drag fånga 15 laxar, af hvilka ingen var under 1 lispund i vikt, och ½ timma senare ytterligare 7 stora laxar. Det dygnet fångades i Håfskottet 50 laxar."

Håvskottet omtalas också år 1552 i ovannämnda register under namn av "hääffue ffiiske"; likaså i Länsregistret år 1558. Från samma tid uppgivas håvfisken i Öre älv i Ångermanland, i Torrböle by i "en ffårss, benempd Bølis ffårss", vidare i Timeforsen i Skellefte älv och i Fällforsen i Åby å.

Från nutiden uppger Ekman (a. a. sid 389), att lax fångas med håv i Faxälvens nedersta lopp. Bekant i nutiden är också håvfisket i Mörrums å, och även i Torne älv fiskas med håv.

Jag vill icke trötta läsaren med att här gå igenom alla de laxfiskemetoder, som användas i Nämforsen. Det märkliga korgfisket, som jag ovan beskrivit, bör dock icke lämnas utan några kommentarer. Det beskrevs utförligt av Gisler på följande sätt: "Ifrån holmen äro utsatte långs under fallet fem sten-kistor uti en rad ända ut, dock litet mot strömmen. Öpningarne emellan kistorna äro alle, förutan den innersta, aldeles tilstängde med skrank och grindor, så at Laxen ej slipper annorstädes fram, än emellan yttersta sten-karet och en hälla der utanföre, som lemna lagom öpning. Här går Laxen up, och gifver sig längre in under fallet, at pröfva om han någorstädes kan arbeta sig upföre. Men när han der med fåfängt sökande förspillt sina krafter, drifves han tilbaka in uti en vrak-ränna, som uti lågt vatten insättes, emellan de två innersta sten-kistorna. Samma ränna består af två breda plankor til botten, hvilke, när de sluta, tager en korg vid, gjord af sprötar, uti hvilken, vattnet faller utur rännan: vattnet utsilas genom sprötarna och lemnar fisken torr i korgen. När det är brist på vatten, pläga grindorna emellan sten-karen, klädas innantil med gran-barkar, hvaraf vattnet updämmes, så at det kan blifva tilräkeligt, både för upgången och vrak-rännan. En och annan gång händer, at Laxar finnas kastade döde in på kistorna, hvilket kan förekommas, i det man styrer strömmens starkaste fart directe til rännan."

Efter Gislers tid har detta fiske delvis blivit förstört. Hülphers skyller på timmerflottningen, "ty stora stockar bryta den sönder". (Samlingar til en Beskrifning öfver Norrland, 1780, sid. 188 f.) Uppgifter från nutida tradition avvika också från Gislers, vilket visar att "korgfisket" på Brådön blivit ombyggt. I sin nya gestalt erinrar det mera om korgfisket i Edsforsen som Gisler likaledes beskrivit: "Vid Eds Krono-forss uti Ångerman älfven, intager Lax-byggningen, til tre fjerdedelar af åns bredd. Vid ändan af byggningen är et något lägre fall, der Laxarne bjuda til at springa öfver. At vända sig

jämväl detta til någon nytta, hafva fiskarena gjort en korg af vidjor och sprötar, nästan såsom våra kål-fat. Denna korg sätta de, förmedelst långa stänger, under kanten af skuf-dammen, så at strömmen faller in i korgen, då alla Laxar, som göra olykligt språng, drifvas tilbaka och falla i korgen, derest de, sedan de en gång äro slagne på sida, ej mer kunna rätta sig, för strömmens ständiga påtryckande."

Korgfisket på Brådön är sannolikt en nyhet från 1700-talets förra hälft. Det har tillkommit som en parellell till den "stryta", som redan på 1500-talet fanns vid Nämforsen på södra landet. En stryta var ett så kallat hoppfiske om ock av en annan konstruktion. Laxen skulle här ta sig upp för hällan och skulle ha kunnat komma förbi fallet, om man inte hade byggt för passets smalaste del och genom en raffinerad spärr skrämt laxen, så att han rutschade baklänges ned i en korg. Strytan på södra sidan var ett inbringande fiske, men den ödelades genom en våldsam vårflod år 1815 och har nu gått ur mans minne. Vid 1500-talets mitt var strytfisket emellertid en populär fiskemetod i Ångermanälven. Utom i Edsforsen återfinner man i 1558 års länsräkenskaper strytor i fyra forsar i Långsele socken: Nye-, Häle-, Qwisle- och Lillefors. Vidare fanns i Älvkarleby en även från senare tid bekant "springemierda", som byggde på samma fångstprincip. Alla dessa äro nu borta sedan länge tillbaka.

Från nutida tradition omtalar Ekman (a. a. sid 380 ff.), att i Lödge älv i Ångermanland begagnades "fyra stycken 8 fots långa lådor, upphängda i forsen" (Kvarnforsen). Jag känner också det i översta Norrland bekanta hoppfisket i Jokkfallet i Kalix älv. I en smal passage på fallets västra sida regleras vattnet genom en s. k. lave, en träränna. Då laxen hoppar, faller han genom den tunna vattenstrålen ned i ett slags korg av störar, kallad lippa. Konstruktion och funktion torde framgå av bild 4. En meddelare från en finsktalande familj i Jokk kallade vid vårt besök där år 1946 korgen icke bara "lippa", som var den allmänna benämningen utan också "molli". Vid ett hoppfiske i Kuerlinkka i Kolari socken i finska Lappland mötte oss termen konti på en i fallet utsatt korg, bild 5. Kiljan

Friman, som grundade Kuoppa gård på 1880-talet, säges ha börjat med korgen. Tidigare har man här spänt ett grovt nät under fallet nära vattenytan.

För södra Sveriges vidkommande har denna fiskemetod skildrats av Ivar Arwidsson som publicerade sin undersökning av en s. k. laxho i Karseforsen i Lagan (Fataburen, 1909, sid. 113). Som jämförelsematerial nämnes där laxhoarna eller laxkorgarna vid Oskarsström i Nissan och en i Skipparsån vid Hafängen i Ravlunda socken i Skåne. I ett annat arbete beskriver Arwidsson utförligt flera laxhoar (Halländska laxfisken, 1927, sid. 49, 67 och 87). Slutligen vill jag nämna, att även i Mörrumsån korgfiske förekommer strax norr om Kungsbron (EU 9755, uppteckning av Barbro Lidström 1936). Det fångande redskapet, "korgen", är nu moderniserat men bestod förr av tenor, liknande liggande bikupor med mynningen vänd mot strömmen, fasthållna på sin plats av pålar, neddrivna i skrevor. Även i Habo socken i Östergötland, i ån som kommer från Höksjön och mynnar i Vättern, fångas laxen genom en stor och timmerkrävande anordning, som tjänstgör som ett hoppfiske (EU 8908).

Fisken av den typ som jag nu talat om kallar Ekman (a. a., sid. 380 ff.) "vrakfisken för uppgående lax". Han menar, att de äro "sporadiska till sin förekomst, och delvis sannolikt också utan något inbördes sammanhang". Tanken att dessa fisken skulle vara tillkomna utan traditionssammanhang torde dock knappast gå att upprätthålla, så många drag ha de tekniskt och språkligt gemensamt. Jag räknar med att "molli" och konti är en översättning av det svenska ordet korg. Men därtill kommer ännu en omständighet. Metoden spåras i Mellaneuropa, närmare bestämt i Elbe nära Opatovic. Seligo beskriver den på följande sätt: "Vid slussarna, som laxarna söka hoppa över, hänges videkorgar upp på sidan (seitwärts), i vilka laxarna slungas tillbaka av vattnet; mestadels finner man laxarna döda i korgarna." (Die Fischerei in den Fliessen . . . Mitteleuropas, 1926, sid. 221.) Jag tror icke man behöver tveka om att vi ha att göra med en sammanhängande tradition, som av utbredningen att döma kan gå tillbaka till förhistorisk tid.